

## Locustella naevia

(Bodd., 1783)

### Świerszczak

Rząd: wróblowe, podrząd: śpiewające, rodzina: pokrzewkowate

#### Status występowania w Polsce

Nieliczny, lokalnie liczny ptak lęgowy nizu; nielicznie obserwowany podczas przelotów.

#### Opis gatunku

Mniejszy od obu blisko spokrewnionych gatunków: brzęczki i strumieniówki. Wielkością zbliżony do modraszki, ale znacznie smuklejszy. Sylwetka typowa dla pokrzewkowatych: wrzecionowata, z drobną głową i delikatnym dziobem. Ogon jest mocno zaokrąglony. Wymiary: długość ciała 13 cm, rozpiętość skrzydeł 15–19 cm, masa ciała w okresie lęgowym 13–14 g. Wierzch ciała oliwkowobrunatny z ciemnymi, rozmytymi plamkami ułożonymi w paski biegnące wzdłuż grzbietu. Przez oko biegnie jasna brew. Spód ciała jest jaśniejszy i słabo kreskowany na piersi, czasami wyraźniej kreskowany na bokach. Pod ogonem występuje dość wyraźne chmurkowanie. Brak dymorfizmu płciowego. Upierzenie młodych ptaków jest zbliżone do dorosłych.

#### Możliwość pomyłki z innymi gatunkami

Świerszczaka można pomylić z innymi pokrzewkowatymi z rodzaju *Locustella*, głównie strumieniówką *Locustella fluviatilis* (A291), jak również z pokrzewkami z rodzaju *Acrocephalus*, głównie z łożówką *Acrocephalus palustris* (A296, nieopisaną w tej książce), z racji występowania w podobnym siedlisku. Od ptaków z wymienionych gatunków świerszczak różni się wyraźnym plamkowaniem głowy, grzbietu i częściowo boków ciała. Z tego względu zachodzi możliwość pomylenia świerszczaka z rokitniczka *Acrocephalus schoenobaenus* (A295), u której również występuje podobny wzór na piórach. Oba gatunki odróżnia głównie to, że u rokitniczki wzór jest bardzo wyraźny i ptak ten jest w odcieniach bardzo ciepłych (płowożółtobrązowy), świerszczak zaś ma upierzenie oliwkowe i wzór na piórach nie jest u niego tak kontrastowy, jak u rokitniczki. Świerszczak częściej przemieszcza się po ziemi i w trawie niż po gałęziach krzewów, co czyni weryfikację cech jego upierzenia w terenie bardzo trudną, poza momentami obserwacji śpiewającego samca. Dość typowym zachowaniem świerszczaka jest szybkie przemykanie na niewielkiej wysokości wśród roślinności zielnej, co przywodzi na myśl bardziej mysz niż ptaka. Takie zachowanie nie jest spotykane u pokrzew-



kowatych z rodzaju *Acrocephalus*, zaś u strumieniówki i brzęczki *Locustella luscinioides* (A292) zdarza się rzadziej. Najpewniejszym sposobem na stwierdzenie obecności ptaka, jak również wykluczenie innych gatunków rodzaju *Locustella*, jest rozpoznanie głosu śpiewającego samca. Do złudzenia przypomina on głos świerszcza, jest relatywnie cichy i dość monotony, może rozbrzmiewać całymi godzinami.

#### Biologia

##### Tryb życia

Dzienny, w okresie lęgowym także częściowo nocny, samotniczy. Samiec śpiewa głównie nocą oraz nad ranem i wieczorem.

##### Lęgi

Świerszczak jest gatunkiem terytorialnym. Średnia wielkość terytorium wynosi około 0,3 ha, przy czym obszar wykorzystywany przez parę może obejmować nawet 3–4 ha. Zagęszczenie par świerszczaka w obrębie siedliska lęgowego zazwyczaj mieści się w granicach 0,2–3,0 par/10 ha.

A290

W rzadkich przypadkach: w młodnikach sosnowych, na turzycowiskach, czy zakrzewionych torfowiskach, notowano większe zagęszczenie (4–5 par/10 ha).

Samce przylatują na lęgowisko 7–14 dni wcześniej niż samice. Gniazdo budują obie ptacie. Umieszczone jest zwykle tuż nad ziemią lub na ziemi, w gęstej roślinności, często w kępie trawy. Nie jest przymocowane do otaczającej roślinności. Konstrukcja gniazda jest dość luźna, składa się z dużej ilości materiału, który stanowią liście i łodyżki traw oraz pędy roślin zielnych przetykane kokonami owadów. W zewnętrznej warstwie gniazda znajduje się materiał grubszy, a w kierunku wnętrza stopniowo coraz cieńszy. Wyściółka składa się z cienkich suchych traw i włosia. Początek składania jaj przypada w drugiej połowie maja. Liczba jaj w zniesieniu to najczęściej 5–6. Inkubacja trwa 12–15 dni. Bierze w niej udział zarówno samiec, jak i samica. Młode karmione są przez obu rodziców. Samiec zbiera pokarm w pobliżu gniazda, samica w większej od niego odległości. W niektórych gniazdach (zazwyczaj w drugim lęgu), po 7–8 dniach od wylęgu, w karmieniu bierze udział tylko jeden rodzic (przypuszczalnie samiec). Młode opuszczają gniazdo po 10–12 dniach od wyklucia, jeszcze nie w pełni zdolne do lotu. Nie wiadomo, jak długo młode ptaki są zależne od rodziców. Świerszczak zazwyczaj przystępuje do lęgów dwukrotnie podczas sezonu.

### Wędrowki

Świerszczak wędruje nocą, pojedynczo lub małymi grupkami, które mogą być rodzinami. Wiosną pierwsze ptaki notowane są w Polsce już w połowie kwietnia. Termin przylotu największej liczby ptaków przypada na połowę maja i trwa jeszcze do początku czerwca. Słabo poznane są terminy jesiennej odlotu z lęgowisk. Prawdopodobnie ostatnie ptaki odlatują w drugiej połowie września. Podczas wędrowki świerszczaki potrafią zatrzymać się także w lasach.

### Zimowanie

Ptaki gniazdujące w Europie zimują głównie w Afryce.

### Pokarm

Pokarm stanowią niewielkie stawonogi, zarówno postaci dorosłe, jak i larwalne, zbierane z ziemi wśród roślinności zielnej.

## Występowanie

### Siedlisko

Gatunek związany jest z terenami podmokłymi. Zdarza się jednak, że gniazduje także w rejonach suchszych. Najliczniej występuje na obszarach zabagnionych w dolinach dużych rzek i wokół niektórych zbiorników wodnych. Bywa spotykany również na polach uprawnych i łąkach. Niezbędną cechą siedliska jest gęsta roślinność zielna nieprzekraczająca 1 m wysokości oraz pojedyncze wyższe krzewy, które ptak wykorzystuje jako stanowiska do śpiewu.

### Siedliska z załącznika I Dyrektywy Siedliskowej, które mogą być istotne dla gatunku

6410 Zmienneowilgotne łąki trzęślicowe (Molinion)

6510 Niżowe i górskie świeże łąki użytkowane ekstensywnie (*Arrhenatherion elatioris*)

### Rozmieszczenie geograficzne

Wyróżniono 4 podgatunki. Europę zamieszkuje podgatunek nominatywny *L. n. naevia*. Zasięg lęgowiska tego podgatunku obejmuje niemal całą Europę i Wielką Brytanię z Irlandią. Na północy sięga do południowej Szwecji i środkowej Finlandii. W Norwegii występuje zaledwie wzdłuż południowych wybrzeży. Na wschodzie sięga do do długości geograficznej 46–47° E. Na południu zasięg lęgowiska podgatunku nominatywnego sięga najdalej do północnych krańców Hiszpanii. W basenie Morza Śródziemnego nie gniazduje. Dalej na wschód występuje inny podgatunek.

Dokładny zasięg zimowisk w Afryce nie jest poznany. Zimowiska podgatunku nominatywnego obejmują głównie Afrykę Środkowo-Zachodnią, jak również Maroko. Część ptaków z południowo-wschodniej części zasięgu stwierdzanych jest zimą również w Grecji, w zachodniej Turcji, na Cyprze, w Izraelu i Libanie. Na Bliskim Wschodzie podczas przelotu spotykany jest także podgatunek *L. n. straminea*, zimujący od Iranu do Indii. Pozostałe podgatunki świerszczaka zimują w Azji, od Afganistanu po Indie.

### Rozmieszczenie w Polsce

W Polsce świerszczak gniazduje na terenie całego kraju, z wyjątkiem wysokich gór i rozległych wyżyn. W górach o bardziej wilgotnym mikroklimacie, może gniazdować nawet na większych wysokościach (do 700 m n.p.m. w Masywie Śnieżnika). Na większości obszaru kraju uznany jest za gatunek najrzadszy ze wszystkich przedstawicieli rodzaju *Locustella*, jednak na tych obszarach, gdzie przeprowadzono dokładne liczenia, świerszczak okazał się być ptakiem liczny, np. na łąkach w Puszczy Kampinoskiej, w dolinie środkowej Odry, na poligonach pod Przemkowem i w dolinie Baryczy. Wynika stąd, że dotychczasowe oceny liczebności mogą nie odzwierciedlać faktycznej sytuacji gatunku na wielu obszarach, ale być wynikiem niezbyt dokładnie prowadzonych liczeń i pobieżnych szacunków. Największe liczebności zanotowano na bagnistych terenach wokół Zalewu Szczecińskiego, na bagnach i podmokłych łąkach nad Biebrzą, Narwią, na Pojezierzu Łęczyńsko-Włodawskim, pod Kętrzynem i nad jez. Oświn.

### Status ochronny

Ochrona gatunkowa w Polsce: gatunek objęty ochroną ścisłą (Dz U z 2004 r. Nr 220, poz. 2237)

Status zagrożenia w Europie: S gatunek niezagrożony, którego status ochronny jest prawdopodobnie odpowiedni

BirdLife International: SPEC 4  
 Dyrektywa Ptasia: Art. 4.2  
 Konwencja Berneńska: załącznik II  
 Konwencja Bońska: załącznik II

## Występowanie gatunku na obszarach chronionych

Występuje na wszystkich obszarach chronionych, gdzie ochronie podlegają zbiorowiska łąkowe, zwłaszcza łąk podmokłych. Liczny jest między innymi w Biebrzańskim PN, Narwiańskim PN i Kampinoskim PN.

## Rozwój i stan populacji

Wielkość europejskiej populacji świerszczaka szacowana jest na 370 000–1 600 000 p. Najliczniej gniazduje na terenie Niemiec (100 000–140 000 p.) oraz Łotwy (30 000–80 000 p.) i Francji (10 000–100 000 p.).

Brak dokładnych danych na temat całkowitej liczebności populacji polskiej. Jej wielkość jest oceniana na około 7000–15 000 p., jest to jednak prawdopodobnie znacznie zaniżony szacunek. Niewiele wiadomo również na temat trendów zmian liczebności krajowej populacji tego gatunku. Są przypuszczenia, że trwa proces wycofywania się świerszczaków z obszarów zmeliorowanych. Jednocześnie na niektórych obszarach w ostatnich latach zaobserwowano wzrost liczby śpiewających samców, np. wokół Zalewu Szczecińskiego i w Karkonoszach (w miarę zamierania lasów).

Wysokie liczebności świerszczak osiąga na bagnach i podmokłych łąkach wokół Zalewu Szczecińskiego (w latach 90. ok. 700 p., z tego w delcie Świny ok. 50 p.), nad Biebrzą, Narwią (w górze rzeki 200–250 p.), na Pojezierzu Łęczyńsko-Włodawskim, pod Kętrzynem i nad jez. Oświn. Bardzo liczny jest w wielu miejscach na Śląsku, głównie w dolinie Odry i wzdłuż jej dopływów oraz w dolinie Baryczy. W dolinie środkowej Odry zanotowano ok. 260 samców, na terenie ostoi ptaków Łęgi Odrzańskie – ok. 100 p., na poligonach pod Przemkowem 300 samców. Gatunek liczny jest również na łąkach w Puszczy Kampinoskiej (80–100 p.), w dolinie Warty (od Uniejowa do ujścia Proсны co najmniej 80 samców) oraz w dolinie Nidy (ok. 50 p.).

## Zagrożenia

Gatunkowi zagraża w Polsce:

- utrata siedlisk łąkowych w wyniku zmian reżimu hydrologicznego rzek, zmieniających częstość i długość zalewów w dolinach rzecznych;
- utrata siedlisk łąkowych w wyniku ograniczenia powierzchni nadrzecznych pastwisk o stosunkowo niskiej obsadzie bydła. Wskutek zmniejszenia intensywności wypasu pastwiska zarastają wysoką roślinnością. Lokal-

nie zagrożeniem może być zbyt wysoka obsada bydła na pastwiskach nadrzecznych;

- utrata siedlisk łąkowych w wyniku zaniechania wykaszania łąk w dolinach rzek i szybkiego ich zarastania przez wysoką roślinność zielną, trzcinę i krzewy.

Dla uniknięcia nieporozumień wynikających z możliwości odmiennego rozumienia zapisów powyższego tekstu przez osoby należące do różnych grup zawodowych, należy go interpretować w duchu zapisów zamieszczonych w części wstępnej poradnika (T. 7., str. 19).

## Propozycje odnośnie do zarządzania

Należy:

- ograniczyć plany zabudowy hydrotechnicznej dolin rzecznych i plany przekształceń reżimu hydrologicznego rzek;
- w uzasadnionych przyrodniczo przypadkach wprowadzić korektę instrukcji gospodarowania wodą na zbiornikach już istniejących, tak by w dolinie rzeki poniżej piętrzenia utrzymane zostały okresowe zalewy wiosenne;
- użytkować doliny rzeczne zgodnie z dotychczasową ewidencją gruntów;
- objąć obszary pastwiskowe stanowiące łąkowiska gatunku programami rolnośrodowiskowymi promującymi ekstensywny system wypasu, przy obsadzie nieprzekraczającej 1 DJP/ha, możliwie późnym terminie rozpoczęcia (optymalnie po 20 maja) i wolnym wypasie zwierząt na rozległych kwaterach;
- objąć obszary łąkowe stanowiące łąkowiska gatunku programami rolnośrodowiskowymi promującymi ekstensywną gospodarkę łąkarską, z możliwie późnym terminem pierwszego pokosu i niskim poziomem nawożenia;
- odstąpić od budowy (lub rozbudowy) sieci melioracyjnej. W przypadku istniejącej sieci melioracyjnej zahamować zbyt szybki odpływ powierzchniowy poprzez budowę zastawek na istniejących rowach melioracyjnych oraz zaniechanie udrażniania i pogłębiania rowów.

Dla uniknięcia nieporozumień wynikających z możliwości odmiennego rozumienia zapisów powyższego tekstu przez osoby należące do różnych grup zawodowych, należy go interpretować w duchu zapisów zamieszczonych w części wstępnej poradnika (T. 7., str. 20).

## Propozycje badań

Należy zbadać:

- rozmieszczenie stanowisk i liczebność krajowej populacji łąkowej;
- wybiórczość siedliskową;
- sukces łąkowy;
- przeżywalność;
- rozmieszczenie zimowisk i tras przelotu krajowej populacji łąkowej.

## Monitoring

- coroczna ocena liczebności populacji lęgowej (na podstawie liczby śpiewających samców) na powierzchniach losowych rzędu 100 km<sup>2</sup>. Metodyka do ustalenia, konieczne liczenia nocne.

Śpiewające samce należy liczyć w nocy (pomiędzy godziną 21 a 4). Powinny być przeprowadzone 3 liczenia w sezonie lęgowym. Pierwsze liczenie powinno odbyć się w połowie maja, a następne w odstępach 2 tygodni.

## Bibliografia

- BAZA DANYCH OSO – NATURA 2000. Zakład Ornitologii PAN.  
BAZA DANYCH POLSKIEGO ATLASU ORNITOLOGICZNEGO.  
Zakład Ornitologii PAN.
- BEDNORZ J., KUPCZYK M., KUŹNIAK S., WINIECKI A. (red.). 2000. Ptaki Wielkopolski. Monografia faunistyczna. Poznań, 640 s.
- CRAMP S., BROOKS D. J. (red.). 1992. Handbook of the Birds of Europe, the Middle East and North Africa. The Birds of the Western Palearctic. Vol. 6. Warblers. Oxford, 728 s.
- CZECHOWSKI P., RUBACHA S., WAŚICKI A., BOCHEŃSKI M., JĘDRO G., KAJZER Z., SIDELNIK M. 2002. Awifauna lęgowa środkowego odcinka doliny Odry. *Not. Orn.*, 43: 163–176.

- DYRCZ A., GRABIŃSKI W., STAWARCZYK T., WITKOWSKI J. (red.) 1991. Ptaki Śląska. Monografia faunistyczna. Wrocław, 525 s.
- GOTZMAN J., JABŁOŃSKI B. 1972. Gniazda naszych ptaków. Warszawa, 284 s.
- GÓRSKI W., ADAMSKI A. (red.) 1995. Wstępna waloryzacja przyrodnicza obszarów byłych poligonów Armii Radzieckiej „Borne-Sulinowo” i „Przemków Północny”. Fundacja IUCN Poland, Warszawa, 116 s.
- GROMADZKI M., DYRCZ A., GŁOWACIŃSKI Z., WIELOCH M. 1994. Ostoje Ptaków w Polsce. Gdańsk, 403 s.
- HAGEMEIJER W. J. M., BLAIR M. J. 1997. The EBBCC Atlas of European Breeding Birds: Their distribution and Abundance. London, 903 s.
- JERMACZEK A., CZWAŁGA T., JERMACZEK D., KRZYŚKÓW T., RUDAWSKI W., STAŃKO R. (red.) 1995. Ptaki Ziemi Lubuskiej. Monografia faunistyczna. Świebodzin, 298 s.
- STAAV R. 1998. Longevity list of birds ringed in Europe. *EURING Newsletter* 2: 9–17.
- TOMIAŁOJĆ L., STAWARCZYK T. 2003. Awifauna Polski. Rozmieszczenie, liczebność i zmiany. Wrocław, 870 s.
- WITKOWSKI J., ORŁOWSKA B., RANOSZEK E., STAWARCZYK T. 1995. Awifauna doliny Baryczy. *Not. Orn.*, 36, 1–2: 5–74.

Katarzyna Mokwa, Tomasz Mokwa